

MATEMATIKA 2

Lekcija 7- Lokalni ekstremi funkcije dveju nezavisno promenljivih

Lokalni ekstremi funkcije dveju nezavisno promenljivih definišu se na isti način kao lokalni ekstremi funkcije jedne nezavisno promenljive. Kažemo da funkcija $z = f(x, y)$ definisana na skupu D ima u tački $(x_0, y_0) \in \overset{\circ}{D}$ lokalni minimum (maksimum) ako postoji okolina $U \subset D$ te tačke takva da je razlika $f(x, y) - f(x_0, y_0)$ nenegativna (nepozitivna) za svako $(x, y) \in U$. Lokalni minimumi i lokalni maksimumi zajedno se nazivaju lokalnim ekstremima. Isto kao kod funkcija jedne nezavisno promenljive govori se o strogim i nestrogim lokalnim ekstremima.

Razlika $f(x, y) - f(x_0, y_0)$ je totalni priraštaj funkcije z u tački (x_0, y_0) pri priraštajima Δx i Δy nezavisno promenljivih, koji smo ranije zapisivali kao

$$\Delta z = f(x_0 + \Delta x, y_0 + \Delta y) - f(x_0, y_0).$$

Navodimo teoremu o neophodnom uslovu lokalnog ekstremuma funkcije dveju nezavisno promenljivih.

Teorema 1. Ako funkcija $z = f(x, y)$ ima lokalni ekstremum u tački $M_0(x_0, y_0)$ onda su u toj tački parcijalni izvodi $\frac{\partial z}{\partial x}$ i $\frac{\partial z}{\partial y}$ jednaki nuli, ukoliko postoje.

Dokaz. Ako u funkciji z uzmemo $y = y_0$ dobijemo funkciju $z = f(x, y_0)$ jedne nezavisno promenljive, koja očigledno u tački $x = x_0$ ima lokalni ekstremum. Prema Fermaovoj teoremi mora biti $\frac{\partial z}{\partial x}(M_0) = 0$. Na isti način se zaključuje i o parcijalnom izvodu $\frac{\partial z}{\partial y}$.

Tačke u kojima su parcijalni izvodi $\frac{\partial z}{\partial x}$ i $\frac{\partial z}{\partial y}$ jednaki nuli ili ne postoje zovu se kritične tačke, a tačke u kojima su parcijalni izvodi $\frac{\partial z}{\partial x}$ i $\frac{\partial z}{\partial y}$ jednaki nuli zovu se stacionarne tačke. Naravno, ako je neka tačka stacionarna ili kritična, funkcija u njoj ne mora imati lokalni ekstremum.

Dajemo teoremu o dovoljnom uslovu egzistencije lokalnog ekstremuma.

Teorema 2. Neka je $M_0(x_0, y_0)$ stacionarna tačka dvaput neprekidno diferencijabilne funkcije $z = f(x, y)$. Tada funkcija $f(x, y)$ u tački $M_0(x_0, y_0)$ ima strogi lokalni maksimum (minimum) ako je totalni diferencijal $d^2 f(M_0)$ negativan (pozitivan), a nema lokalni ekstremum u toj tački ako $d^2 f(M_0)$ nema stalan znak za sve dx i dy . (Dokaz — na vežbama AG.)

Napomena. Ako je:

$$\begin{aligned} A &= \frac{\partial^2 f}{\partial x^2}(x_0, y_0), \quad B = \frac{\partial^2 f}{\partial x \partial y}(x_0, y_0), \\ C &= \frac{\partial^2 f}{\partial y^2}(x_0, y_0) \quad \text{i} \quad \Delta = B^2 - AC, \end{aligned}$$

tada:

1⁰ ako je $\Delta < 0$ i $A > 0$ funkcija f ima lokalni minimum u tački (x_0, y_0) ;

2⁰ ako je $\Delta < 0$ i $A < 0$ funkcija f ima lokalni maksimum u tački (x_0, y_0) ;

3⁰ ako je $\Delta > 0$ funkcija f nema lokalni ekstremum u tački (x_0, y_0) .

Primer 1. Odredimo lokalne ekstreme funkcija:

a) $z = 2y - x^2 - y^2$; **b)** $z = x^2 - 2x + y^2$; **c)** $z = 2xy - 4x - 2y$;

d) $z = x^3 + 8y^3 - 6xy + 1$; **e)** $z = e^{\frac{x}{2}}(x + y^2)$.

Rešenje. Napomenimo da su sve funkcije u ovom zadatku definisane u svakoj tački xy - ravni i imaju neprekidne parcijalne izvode svakog reda. Dakle, tačke u kojima one mogu da imaju lokalne ekstreme su samo stacionarne tačke, tj. rešenja sistema jednačina:

$$z'_x = 0 \wedge z'_y = 0.$$

a)

$$(z'_x = -2x = 0 \wedge z'_y = 2 - 2y = 0) \Leftrightarrow (x = 0 \wedge y = 1).$$

Dakle, tačka $(0, 1)$ je jedina tačka mogućeg ekstremuma. Kako je

$$A = z''_{xx} = -2, \quad B = z''_{xy} = 0, \quad C = z''_{yy} = -2,$$

to je

$$\Delta = B^2 - AC = 0^2 - (-2)(-2) = -4 < 0.$$

Znači, funkcija ima lokalni maksimum u tački $(0, 1)$ (jer je $A < 0$), i on iznosi $z_{\max} = z(0, 1) = 1$.

b)

$$(z'_x = 2x - 2 = 0 \wedge z'_y = 2y = 0) \Leftrightarrow (x = 1 \wedge y = 0).$$

Tačka $(1, 0)$ je jedina tačka mogućeg ekstremuma. Dalje je

$$A = z''_{xx} = 2, \quad B = z''_{xy} = 0, \quad C = z''_{yy} = 2,$$

$$\Delta = B^2 - AC = 0 - 4 < 0.$$

Funkcija ima lokalni minimum u tački $(1, 0)$, jer je $A = C = 2 > 0$. Ovaj lokalni minimum iznosi

$$z_{\min} = z(1, 0) = -1.$$

c)

$$(z'_x = 2y - 4 = 0 \wedge z'_y = 2x - 2 = 0) \Leftrightarrow (x = 1 \wedge y = 2).$$

Tačka $(1, 2)$ je stacionarna. Zatim nalazimo

$$A = z''_{xx} = 0, \quad B = z''_{xy} = 2, \quad C = z''_{yy} = 0.$$

Odatle je

$$\Delta = B^2 - AC = 4 > 0,$$

što znači da funkcija u toj tački nema lokalni ekstremum.

d)

$$(z'_x = 3x^2 - 6y = 0 \wedge z'_y = 24y^2 - 6x = 0) \Leftrightarrow (x^2 - 2y = 0 \wedge 4y^2 - x = 0).$$

Poslednji sistem ima za rešenja tačke $M_1(0, 0)$ i $M_2(1, \frac{1}{2})$. Računamo parcijalne izvode drugog reda:

$$A = z''_{xx} = 6x, \quad B = z''_{xy} = -6, \quad C = 48y.$$

Kako je $\Delta(M_1) = 36 > 0$, to u tački $M_1(0, 0)$ funkcija nema lokalni ekstremum. Pošto je $\Delta(M_2) = (-6)^2 - 6 \cdot 1 \cdot 48 \cdot \frac{1}{2} = 36 - 144 = -108 < 0$, to u tački $M_2(1, \frac{1}{2})$ funkcija ima lokalni minimum (jer je $A = 6 > 0$) i on iznosi

$$z_{\min} = z\left(1, \frac{1}{2}\right) = 1 + 8 \cdot \frac{1}{8} - 6 \cdot 1 \cdot \frac{1}{2} + 1 = 0.$$

e)

$$\left(\frac{1}{2}e^{\frac{x}{2}}(x + y^2) + e^{\frac{x}{2}} = 0 \wedge e^{\frac{x}{2}}2y = 0\right) \Leftrightarrow (x = -2 \wedge y = 0).$$

Dakle tačka $(-2, 0)$ je jedina stacionarna tačka funkcije. Dalje imamo

$$\begin{aligned} z''_{xx} &= \frac{1}{4}e^{\frac{x}{2}}(x+y^2) + \frac{1}{2}e^{\frac{x}{2}} + \frac{1}{2}e^{\frac{x}{2}} = \\ &= \frac{1}{4}e^{\frac{x}{2}}(x+y^2+4), \\ z''_{xy} &= 2y\frac{1}{2}e^{\frac{x}{2}} = ye^{\frac{x}{2}}, \\ z''_{yy} &= 2e^{\frac{x}{2}}. \end{aligned}$$

Sada je u tački $(-2, 0)$:

$$\Delta = 0 - \frac{1}{4}e^{-1}(-2+0+4) \cdot 2e^{-1} = -\frac{1}{e^2} < 0.$$

Znači, u tački $(-2, 0)$ funkcija ima lokalni minimum ($A > 0$) i on iznosi

$$z_{\min} = z(-2, 0) = e^{-1} \cdot (-2) = -\frac{2}{e}.$$

Površ kao hodograf vektor funkcije dvehu realnih nezavisno promenljivih

Vektor funkcije dvehu realnih nezavisno promenljivih. Slično vektor funkciji jedne realne nezavisno promenljive, definiše se i vektor funkcija dvehu realnih nezavisno promenljivih. Preslikavanje $\vec{r} : X \rightarrow \mathbb{R}^3$ gde je $X \subset \mathbb{R}^2$, zove se vektor funkcija dvehu realnih nezavisno promenljivih. Ona uređenom paru $(u, v) \in X$ dodeljuje vektor

$$\vec{r} = x(u, v) \vec{i} + y(u, v) \vec{j} + z(u, v) \vec{k},$$

čije su koordinate x, y, z skalarne funkcije dvehu nezavisno promenljivih u i v . Vektor funkcija je potpuno određena ako su date funkcije $x(u, v)$, $y(u, v)$ i $z(u, v)$, gde je $(u, v) \in X \subset \mathbb{R}^2$. Ove funkcije se nazivaju koordinatnim funkcijama vektor funkcije $\vec{r} = \vec{r}(u, v)$. Izučavanje vektor funkcije je, ustvari, istovremeno izučavanje triju skalarne funkcija, upravo, njenih koordinatnih funkcija.

Skup tačaka u prostoru $\mathbb{R}^3$ koje opisuje kraj vektora $\vec{r}(u, v)$ čiji je početak O zove se hodograf vektor funkcije dvehu realnih nezavisno promenljivih. Tako je, na primer, grafik funkcije $z = z(x, y)$ dvehu nezavisno promenljivih hodograf vektor funkcije

$$\vec{r}(x, y) = x \cdot \vec{i} + y \cdot \vec{j} + z(x, y) \cdot \vec{k}.$$

(X je domen funkcije $z = z(x, y)$ i $u = x, v = y$.)

Pojmovi kao što su granična vrednost, neprekidnost, diferencijabilnost i drugi, razmatraju se analogno slučaju vektor funkcije jedne realne nezavisno promenljive.

Definicija površi: Površ je, po definiciji, hodograf bilo koje neprekidne vektor funkcije $\vec{r} = \vec{r}(u, v)$, definisane na nekoj oblasti D .

Zadavanje površi. Ako je površ Γ hodograf vektor funkcije $\vec{r} = \vec{r}(u, v)$, $(u, v) \in D$, onda to obično ovako zapisujemo

$$\Gamma : \vec{r} = \vec{r}(u, v), \quad (u, v) \in D.$$

Sem ovako, kao hodograf vektor funkcije, površ se može zadati i parametarskim jednačinama:

$$\Gamma : x = x(u, v), \quad y = y(u, v), \quad z = z(u, v), \quad (u, v) \in D,$$

pri čemu su $x = x(u, v)$, $y = y(u, v)$, $z = z(u, v)$ koordinatne funkcije vektor funkcije čiji hodograf je površ Γ .

Specijalno, ako parametarske jednačine površi Γ imaju oblik

$$\Gamma : x = u, \quad y = v, \quad z = f(u, v), \quad (u, v) \in D,$$

tada se površ Γ može zadati jednačinom rešenom po z :

$$\Gamma : z = f(x, y), \quad (x, y) \in D,$$

(D – domen funkcije $f(x, y)$). Potpuno analogno, u nekim slučajevima se površ može zadati jednačinom rešenom po x , odnosno jednačinom rešenom po y .

Ako sve tačke $M(x, y, z)$ površi Γ zadovoljavaju jednačinu $F(x, y, z) = 0$, za neku funkciju $F(x, y, z)$ triju nezavisno promenljivih definisanu u nekoj oblasti G , i ako svaka tačka koja tu jednačinu zadovoljava pripada površi Γ , tada površ Γ može da se zada tom jednačinom:

$$\Gamma : F(x, y, z) = 0, \quad (x, y, z) \in G.$$

Proste površi. Površ Γ koja je hodograf vektor funkcije $\vec{r} = \vec{r}(u, v)$, $(u, v) \in D$, nazive se prostom ako za svaku tačku $M \in \Gamma$ jednakost $\vec{OM} = \vec{r}(u, v)$ važi za tačno jednu tačku (u, v) oblasti D .

Ako za tačku M_0 na površi Γ postoji neka njena okolina takva da je deo površi Γ koji leži u toj okolini prosta površ, onda se ta tačka M_0 naziva jednostrukom tačkom površi Γ .

Glatke površi. Neka je površ Γ zadata kao hodograf vektor funkcije:

$$\Gamma: \vec{r} = \vec{r}(u, v), \quad (u, v) \in D,$$

i neka je M_0 tačka na površi Γ takva da je $\overrightarrow{OM_0} = \vec{r}(u_0, v_0)$ za neku tačku $(u_0, v_0) \in D$. Kaže se da je površ Γ glatka u tački M_0 ako postoje parcijalni izvodi $\vec{r}'_u(u, v)$ i $\vec{r}'_v(u, v)$ u nekoj okolini tačke (u_0, v_0) i neprekidni su u toj tački, i ako je pritom $\vec{r}'_u(u_0, v_0) \times \vec{r}'_v(u_0, v_0) \neq 0$. Ako je površ glatka u svakoj svojoj tački, kaže se da je ona glatka.

Specijalno, u slučaju kad je površ Γ zadata jednačinom $z = f(x, y)$, $(x, y) \in D$, malopredjašnji uslov glatkosti površi u datoj tački glasi: funkcija $f(x, y)$ je neprekidno diferencijabilna u tački (x_0, y_0) (pri čemu je $M_0(x_0, y_0, f(x_0, y_0)) \in \Gamma$ tačka u kojoj se definiše glatkost površi Γ).

Ako je površ Γ zadata implicitnom jednačinom $F(x, y, z) = 0$, $(x, y, z) \in G$, i ako je $M_0(x_0, y_0, z_0)$ tačka na površi Γ takva da je funkcija $F(x, y, z)$ neprekidno diferencijabilna u toj tački i bar jedan od parcijalnih izvoda $F'_x(x_0, y_0, z_0)$, $F'_y(x_0, y_0, z_0)$, $F'_z(x_0, y_0, z_0)$ je različit od nule, tada postoji okolina tačke M_0 takva da je deo površi Γ koji u njoj leži glatka površ. (Bez dokaza.)

Tangentna ravan i normala površi

Definicija tangentne ravni: Neka je M_0 jedna tačka na površi Γ i Π jedna ravan. Kaže se da je Π tangentna ravan površi Γ u tački M_0 ako količnik rastojanja proizvoljne tačke $M \in \Gamma$ od ravni Π i rastojanja M od tačke M_0 teži nuli kad M teži M_0 ostajući na Γ :

$$\lim_{\Gamma \ni M \rightarrow M_0} \frac{d(M, \Pi)}{d(M, M_0)} = 0.$$

(Kažemo da tačka M teži tački M_0 ako rastojanje $d(M, M_0)$ teži nuli.)

Definicija normale: Prava koja prolazi kroz tačku M_0 na površi Γ i normalna je na tangentnu ravan te površi u tački M_0 zove se normala površi Γ u tački M_0 .

Svaki ne-nula vektor ortogonalan na tangentnu ravan površi Γ u tački $M_0 \in \Gamma$ naziva se vektorom normale površi Γ u tački M_0 .

Teorema o egzistenciji i odredjivanju tangentne ravni: Ako je tačka M_0 površi Γ jednostruka i površ Γ je glatka u tački M_0 , tada postoji, i to jedinstvena, tangentna ravan površi Γ u tački M_0 . Ako je pritom Γ hodograf vektor funkcije $\vec{r} = \vec{r}(u, v)$, $(u, v) \in D$, i $\overrightarrow{OM_0} = \vec{r}(u_0, v_0)$

$((u_0, v_0) \in D)$, tada je vektor $\vec{N} = \vec{r}'_u(u_0, v_0) \times \vec{r}'_v(u_0, v_0)$ jedan vektor normale površi Γ u tački M_0 . (Bez dokaza.)

Nalaženje vektora normale površi. Ako je poznat vektor normale površi Γ u tački $M_0 \in \Gamma$, onda se lako mogu napisati jednačina tangentne ravni i jednačine normale površi Γ u tački M_0 . Postupak nalaženja jednog vektora $\vec{N}$ normale površi Γ u tački M_0 u slučaju kad je površ zadata kao hodograf vektor funkcije $\vec{r} = \vec{r}(u, v)$, $(u, v) \in D$, i $\vec{OM}_0 = \vec{r}(u_0, v_0)$ $((u_0, v_0) \in D)$ sadržan je u teoremi o egzistenciji i određivanju tangentne ravni: $\vec{N} = \vec{r}'_u(u_0, v_0) \times \vec{r}'_v(u_0, v_0)$.

U slučaju kad je površ Γ zadata jednačinom $z = f(x, y)$, $(x, y) \in D$, i $M_0(x_0, y_0, f(x_0, y_0)) \in \Gamma$ (pod pretpostavkom da je funkcija $f(x, y)$ neprekidno diferencijabilna u tački (x_0, y_0)), jedan vektor $\vec{N}$ normale površi Γ u tački M_0 može se naći na sledeći način: $\vec{N} = (-f'_x(x_0, y_0), -f'_y(x_0, y_0), 1)$. (Ovo se lako dobija neposredno iz postupka nalaženja vektora normale površi u slučaju kad je površ zadata kao hodograf vektor funkcije.)

Neka je sada površ Γ zadata implicitnom jednačinom $F(x, y, z) = 0$, $(x, y, z) \in G$, neka je $M_0(x_0, y_0, z_0) \in \Gamma$, neka je funkcija $F(x, y, z)$ neprekidno diferencijabilna u tački (x_0, y_0, z_0) i neka je $F'_x(x_0, y_0, z_0)^2 + F'_y(x_0, y_0, z_0)^2 + F'_z(x_0, y_0, z_0)^2 \neq 0$. Tada je vektor

$$\vec{N} = (F'_x(x_0, y_0, z_0), F'_y(x_0, y_0, z_0), F'_z(x_0, y_0, z_0))$$

jedan vektor normale površi Γ u tački M_0 .

Ovo se može pokazati na sledeći način, ako se primeni teorema o egzistenciji implicitno zadate funkcije. Prema toj teoremi, ako je, na primer, $F'_z(x_0, y_0, z_0) \neq 0$, onda postoji okolina V tačke M_0 u kojoj se jednačina $F(x, y, z) = 0$ može jednoznačno rešiti po z . Tako se dolazi do funkcije $z = f(x, y)$, definisane i neprekidno diferencijabilne u nekoj okolini D tačke (x_0, y_0) , i takve da je $f(x_0, y_0) = z_0$. Deo površi Γ koji leži u V je površ Γ_1 koja se može zadati jednačinom $z = f(x, y)$, $(x, y) \in D$. Pritom je $M_0 \in \Gamma_1$. Jedan vektor normale površi Γ_1 (a i površi Γ) u tački M_0 je vektor $\vec{N}_1 = (-f'_x(x_0, y_0), -f'_y(x_0, y_0), 1)$. Kako je

$$f'_x(x_0, y_0) = -\frac{F'_x(x_0, y_0, z_0)}{F'_z(x_0, y_0, z_0)}, \quad f'_y(x_0, y_0) = -\frac{F'_y(x_0, y_0, z_0)}{F'_z(x_0, y_0, z_0)},$$

to je i vektor

$$\begin{aligned} \vec{N} &= F'_z(x_0, y_0, z_0) \vec{N}_1 = \\ &= (F'_x(x_0, y_0, z_0), F'_y(x_0, y_0, z_0), F'_z(x_0, y_0, z_0)) \end{aligned}$$

jedan vektor normale površi Γ u tački M_0 .

Primer 2. Napišimo jednačinu tangentne ravni i jednačine normale površi $z = x^2 + y^2$ u tački $M_0(1, 1, z_0)$.

Rešenje. Imamo $f(x, y) = x^2 + y^2$, tako da je $z_0 = f(1, 1) = 2$ i $f'_x(1, 1) = 2$, $f'_y(1, 1) = 2$. Jednačina tražene tangentne ravni glasi

$$-2(x - 1) - 2(y - 1) + (z - 2) = 0,$$

tj., $2x + 2y - z - 2 = 0$, a jednačine normale su

$$\frac{x - 1}{2} = \frac{y - 1}{2} = \frac{z - 2}{-1}.$$